

Natuurontwikkeling in Meijendel en Berkheide

HARRIE VAN DER HAGEN, ROB KRAMER EN GEORGETTE LELTZ

Ingesloten door Katwijk, Wassenaar en Den Haag liggen de duingebieden Berkheide en Meijendel. In de gebieden wordt jaarlijks ongeveer 75 miljoen m³ drinkwater gewonnen. Samen met het Staatsbosbeheer voert het Duinwaterbedrijf Zuid-Holland het beheer. Hoe staat het in deze gebieden met het fenomeen natuurontwikkeling? Vroeger stonden bulldozers in het duin voor de waterwinning; gaan ze nu de natuur een handje helpen?

Door het weren van invloeden van buitenaf en het uitvoeren van gericht natuurbeheer kunnen natuurwaarden worden behouden. Waar mogelijk worden, bijvoorbeeld door het maaien van vochtige duinvalleien (patroonbeheer) potentiële waarden ontwikkeld. Het kost veel inspanning, maar de resultaten zijn volgens verwachting (parnassia, vleeskleurige orchis). Door het duin niet meer vast te leggen (procesbeheer) zijn natuurwaarden die samenhangen met het open duinlandschap zichtbaar geworden. Dit zijn kleine ingrepen. Een beheerder kan het ook grootschalig aanpakken. Wij onderscheiden twee typen van ingrepen, die vaak onder het begrip natuurontwikkeling worden geschaard. Natuurherstel: in een intact landschap wordt een ongewenste situatie ongedaan gemaakt, bijvoorbeeld door een ophoping van voedingsstoffen uit het verleden af te voeren. Natuurtechnische milieubouw: het gebied is geheel door de mens verstoord. De oorspronkelijke situatie is zeer moeilijk of niet te herstellen en er wordt grootschalig ingegrepen. In dit artikel wordt ingegaan op natuurontwikkeling in de brede zin van het woord in relatie tot waterwinning, landbouw en recreatief gebruik in Berkheide en Meijendel. Wat opvalt, is dat in deze regio nog weinig actief is ingegrepen. Veel projecten staan in de startblokken.

Grote delen van De Klip werden in de eerste decennia van deze eeuw met een stoommachine afgegraven (foto: Gemeentearchief Den Haag).

Regeneratie, waar en hoe

Het heeft jaren geduurd, maar er ligt nu een overeenkomst tussen de duinwaterbedrijven aan de ene kant en de provincie Zuid-Holland aan de andere kant. In deze overeenkomst wordt aangegeven hoe natuurontwikkeling in samenhang met waterwinning in de komende decennia zal plaatsvinden. In het zuidwestelijke deel van Berkheide zal de waterwinning worden ontmanteld en gaat de natuur in de toekomst haar gang. De Boeredel, nu een kwelplas en in vroeger tijden een aardappelveld, ligt in het centrum hiervan. De Helmduinen in Meijendel zullen eveneens worden geregenereerd. Het capaciteitsverlies wordt gecompenseerd door zowel diepinfiltratie als een intensiever gebruik van andere niet te regenereren infiltratie- en winmiddelen. Als voorbeeld van dit type natuurontwikkeling gaan we hier nader in op de regeneratie van de Boeredel.

Typerend voor de Boeredel is de sterke geaccidenteerdeheid van het terrein en de relatief kleine valleien. Een slecht doorlatende kleilaag op 0m +NAP is de oorzaak. Het grondwater kan daardoor bijna niet afstromen naar de diepere pakketten. De grondwaterstanden zijn dientengevolge van nature hoger (7m +NAP) dan in vele andere duingebieden, zoals Helmduinen (4,5m +NAP). Naast deze natuurlijke aspecten is het aanzien van de valleien in grote mate bepaald door het eeuwenlange gebruik ervan. Vrijwel allemaal dragen ze sporen van landbouwkundig gebruik: geëgaliseerde en omgespitte bodems en walletjes rondom de voormalige akkerlandjes.

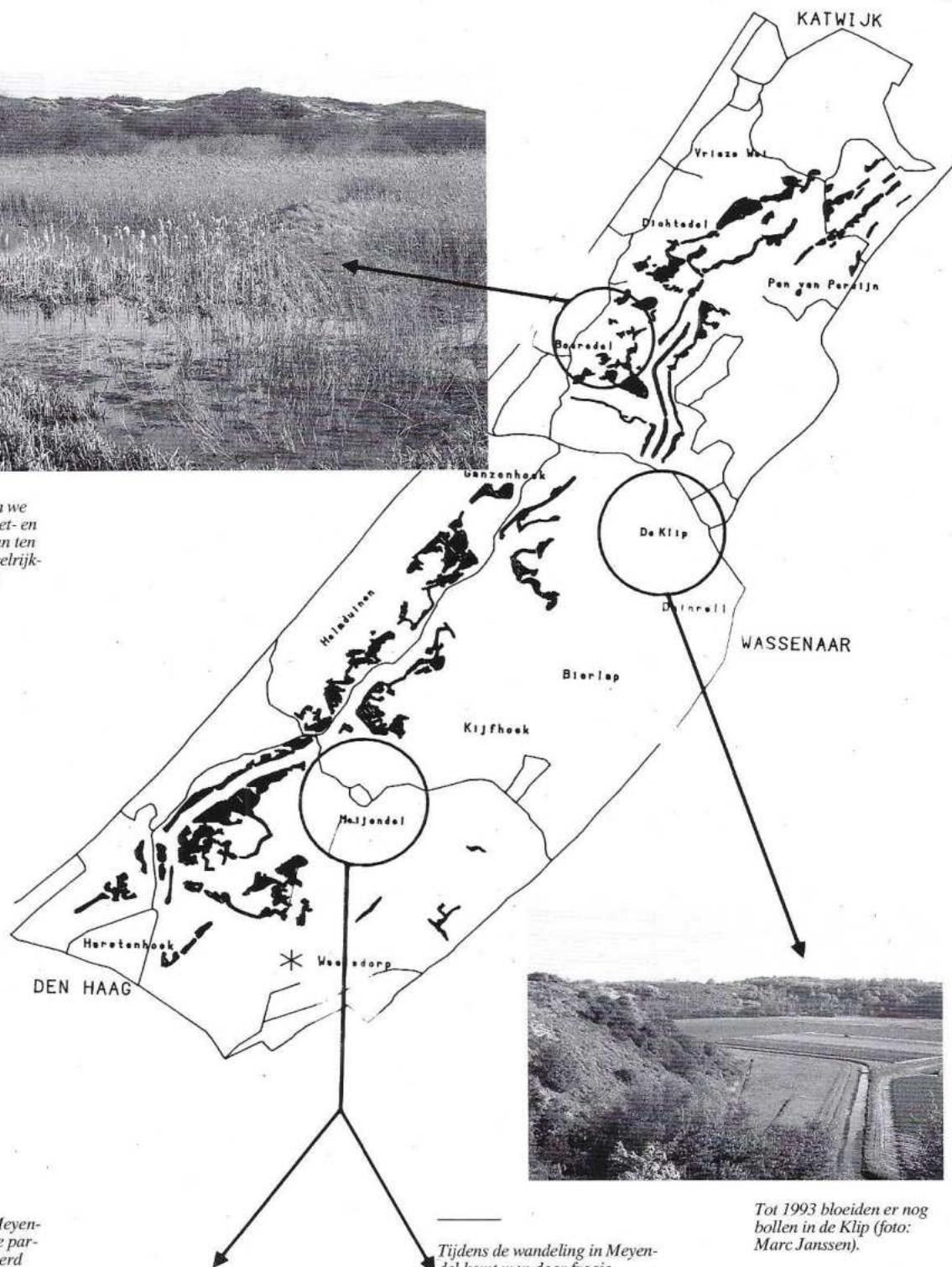
De sinds 1878 aanwezige waterwinning heeft uiteraard ook effect gehad op de valleien. In het begin van deze eeuw verminderde de zoetwatervoorraad in het bovenste zandpakket door de eerste winningen. Al in 1940 was de eerste infiltratieplas een feit. Het afstromend duinrelwater werd met pijpleidingen in het duin teruggebracht. Later ging men over op het infiltreren van water uit het Rijnlands boezem. Sinds 1989 wordt in een deel van Berkheide vóór voorgezuiverd Maaswater geïnfiltreerd. Met het gereed komen van de tweede Bergambachtleiding in 1996 zal dit voor geheel Berkheide gaan gelden.

Zowel kwantitatief als kwalitatief is de waterhuishouding in Berkheide beïnvloed. Bodem- en grondwateronderzoek, uitgevoerd in de kwelplas rond de Boeredel, heeft uitgewezen dat hoge concentraties voedingsstoffen zich hebben opgehoopt in de ondergrond. Het gevolg is aan de oppervlakte goed te zien door de uitgestrekte riet- en lisdoddevegetaties in de valleien. Deze zijn aantrekkelijk voor allerlei water- en moerasvogels, maar vanuit floristisch oogpunt niet wenselijk.

Regeneratie in Berkheide start in 1996 en zal, als alles meezit, in het jaar 2000 worden afgerond. Hiervoor worden maar liefst negen infiltratie-

In de Boeredel treffen we nu nog uitgebreide riet- en lisdoddevegetaties aan ten gevolge van de voedselrijkdom (foto: NV DZH).

In het centrum van Meyendel worden de meeste parkeerplaatsen verwijderd en naar de rand van het gebied gelegd (foto: Marc Janssen).

Tijdens de wandeling in Meyendel komt men door fraaie, schaars begroeide delen, zoals hier in de Kijfhoek (foto: Hanneke Mesters).

Tot 1993 bloeiden er nog bollen in de Klip (foto: Marc Janssen).

plantesoort	PG	voorkomen					
		89	90	91	92	93	94
Pitrus		x	x	x	x	x	x
Riet		x	x	x	x	x	x
Wolfsfoot		x	x	x	x	x	x
Watermunt			x	x	x	x	x
Koninginnekruid					x	x	x
Dwergbies	Nc		x	x	x	x	x
Moerasdroogbloem	Nc		x	x	x	x	x
Waterpunge	CS			x	x	x	x
Late zegge	SL			x	x	x	x
Echt duizendguldenkruid	—			x	x	x	x
Sierlijke vetmuur	CS				x	x	x
Greppelrus	Nc		x		x		
Strandduizendguldenkruid	CS					x	
Bleekgele droogbloem	Nc						x

PG = Planten-gemeenschap van voedselarme tot matig voedselrijke duinvalleien. met uitzondering van Echt duizendguldenkruid zijn alle soorten in hoge mate kenmerkend voor de genoemde plantengemeenschap.
Nc = dwergbiezenverbond; SL = associatie van Strandduizendguldenkruid en Krielparnassia; CS = associatie van Waterpunge en Oeverkruid.

plassen geheel en drie gedeeltelijk uit bedrijf genomen. Ook de in het gebied gelegen winningen worden opgeheven. Hiermee is een jaarlijkse capaciteit van 3,8 miljard liter water gemoeid.

Het uit bedrijf nemen van een aantal infiltratieplassen en winningen is niet voldoende voor herstel van het gebied. Aanvullende maatregelen zijn nodig. De komende jaren worden organisch verrijkte bodems van kwelplassen afgeplagd en wordt het reliëf van valleien waar mogelijk hersteld. Met de huidige betekenis die de kwelplassen hebben ten aanzien van de vogelbevolking wordt zorgvuldig omgegaan. Dit betekent dat niet rigoreus alle kwelplassen worden afgegraven. Een rapportage wordt momenteel samengesteld. Daarnaast kunnen oevers van infiltratieplassen zodanig worden aangepast dat rietkragen zich ontwikkelen en aldaar nieuwe of vervangende biotopen voor broedvogels ontstaan.

Na een aanvankelijke verruiging, die na dergelijke maatregelen optreedt, zullen matig voedselrijke duinvalleivegetaties tot ontwikkeling komen met een scala aan vochtlassen (van droog duin tot open water). In 1992 is de Dichtedel noordelijk

Voor een aantal vogelsoorten, zoals de rietgors, zijn de rietvelden in kwel- en infiltratieplassen prima broedplaatsen (foto: Frits van Daalen).

van de Boeredel afgeplagd en hebben reliëfaanpassingen plaatsgevonden. De resultaten zijn bemoedigend; weliswaar groeien er nog geen orchideeën maar de randvoorwaarden zijn aanzienlijk verbeterd. Het voorkomen van moerasdroogbloem en waterpunge duidt op een vochtige, matig voedselrijke standplaats.

Een duinvallei in Waalsdorp

Diepinfiltratie is een nieuwe methode van waterwinnen in de diepe ondergrond met een zeer beperkt ruimtebeslag aan de oppervlakte; er zijn geen infiltratieplassen nodig. Bij de aanleg van de diepinfiltratie Waalsdorp is een vallei grotendeels hersteld. Omdat diepinfiltratie effect kan hebben op de grondwaterstand is de afgelopen zes jaar onderzoek gedaan naar de vegetatie-ontwikkeling (zie de tabel hiernaast). Diepinfiltratie blijkt geen invloed te hebben op de grondwaterstand. De veranderingen van de vegetatie zijn het gevolg van successie en klimaat. Pitrus, riet en wolfsfoot handhaven zich wellicht omdat wortels zijn achtergebleven en koninginnekruid en watermunt duiden op enige voedselrijkdom. Maar ook plantesoorten van jonge duinvalleien kwamen snel op en ze houden stand door het jaarlijks beheer van maaien en afvoeren. De tijd zal leren of ook de meer kritische soorten zich in deze geïsoleerd liggende vallei zullen vestigen.

Dat zulke processen langzaam verlopen, blijkt wel uit het recent optreden van bonte paardestaart op het Parnassiapad in de Helmduinen van Meijendal in een gebied met vele vochtige valleien. Na 16 jaar maaien en afvoeren en aansluitend 4 jaar begrazen met grootvee, is deze soort terug van weggeweest. De soort is indicatief voor voedselarme pionier-omstandigheden. Of natuurontwikkeling in de Boeredel en in andere delen van de Helmduinen even succesvol zal zijn, ligt in de toekomst.

De Klip

Tot het begin van deze eeuw maakte de Klip deel uit van het noordoostelijke hoge paraboolduin-massief dat de grens vormt met het oude duinlandschap. Vanaf begin 1900 werd er eerst kleinschalig met paard en wagen zand gewonnen. Toen het gebied in 1923 in handen kwam van de nv Bouwgrond-Maatschappij Duynrell, breidde het zandwinbedrijf verder uit. Het paard werd vervangen door een vrachtauto en er kwam een machinale schep in de vorm van een stoommachine. Zo ontstond gaandeweg een enorm gat in het duin. Het vrijkomende zand werd gebruikt voor wegeaanleg en huizenbouw. In 1956 kwam een einde aan de concessie voor de zandwinning en werd het gebied door de gemeente Den Haag aangekocht. Al vanaf 1930 was de grond verpacht voor bollen-teelt en die werd later voor het gehele terrein toegestaan. Sinds 1974 is aan de duinrand van de Klip een puttenserie voor de diepe waterwinning aanwezig. De bollencultuur (met het gebruik van bestrijdingsmiddelen) kwam op gespannen voet te staan met de waterwinning. Besloten werd de pacht voor de bollencultuur te beëindigen en in 1993 kwam het gehele terrein pachtvrij. Hierna kon het terrein een natuurbestemming krijgen.

Herstel van het oorspronkelijk reliëf is niet mogelijk, want dit zou betekenen dat een oppervlak van vijftien hectare 20 meter moet worden opgehoogd.

Om vergrassing met duinriet tegen te gaan werden Fjordenpaarden ingezet in Meijendal (foto: Stichting Duinbehoud).

Gekozen is voor een andere optie: natuurwinst koppelen aan de mogelijkheden die het terrein in de bestaande situatie biedt. De lage ligging en de aanwezigheid van afstromend kwelwater geeft mogelijkheden voor de ontwikkeling van een duinrel. Een bestaande duinbeek langs de noordelijke rand dient als "voorbeeld" en bron voor de verspreiding van plante- en diersoorten. Voor een gunstige voedselarme uitgangssituatie wordt de bovenste 25 cm teeltlaag afgegraven en afgevoerd: totaal 30.000 m³. Daarna wordt reliëf aangebracht door met zand te schuiven. Het heeft dan overeenkomsten met een nollenlandschap; een landschap op de overgang van duin en achterland met een groot aantal gradiënten van open water naar droog duin en een gevarieerde vegetatie-ontwikkeling. Vogels, waaronder steltlopers, kunnen hier een plaats vinden. Ook voor amfibieën wordt het een aantrekkelijk terrein. Maaien en begrazen versterken de variatie.

Natuurwinst door veranderen van recreatiepatronen

Een heel ander verhaal is de recreatieve herinrichting van Meijendal. Recreatie en natuur kunnen strijdig zijn, omdat bepaalde vormen van recreatie zich niet verhouden tot de natuurdoelstelling. In de Randstad zijn aantrekkelijke natuurgebieden van enige omvang schaars en Meijendal is zo'n gebied. Al decennia is een recreatieve herinrichting van Meijendal politiek als noodzaak aangemerkt, maar een overeenstemming over hoe en wat bleef achterwege. De oprichting van het Overlegorgaan Duinen in 1992, met vertegenwoordigers van bijna alle betrokken partijen, moest zorgen voor een stroomversnelling. Nadat een onafhankelijk bureau in 1993 een analyserapport met knelpunten, oplossingen en een tijdplanning had uitgebracht, leek het moment van handelen aangebroken. Centraal staat de zonering van natuurgerichte recreatie. De recreatiedruk op het terrein moet niet vanuit het centrum van het gebied, maar vanuit de rand plaatsvinden. Daarom komt het grootste aantal parkeerplaatsen aan de rand te liggen (de Kuil, Waalsdorp) met parkeerheffing en er komt een 'vol'-signalering voor het centrum. De reserveparkeerplaats (Verlengde brink) in het centrum is al verwijderd en hiermee is een groot gebied aanzienlijk rustiger geworden. Wandelen en fietsen is weliswaar beperkt tot wegen en paden, maar de in-

formatie over natuur en landschap is aanzienlijk uitgebreid. In verband met het beperken van verstoring door honden moeten deze jaarrond zijn aangelegd. Niet-duingebonden recreatievormen dienen vooral op recreatie- en sportterreinen buiten de duinen plaats te vinden. Zo is voor de springruiter-sport een alternatieve locatie gezocht en — na 15 jaar — gevonden.

Het veranderingsproces vordert langzaam, want er zijn heel wat weerstanden te overwinnen. Was het duin voor velen niet een soort achtertuin? Het resultaat in de context van natuurontwikkeling is dat er meer rust is in de kern van Meijendal. De nieuwe opzet schept voor de natuurgerichte recreant kansen voor ontmoetingen met grotere dieren als de ree. De natuur wint door een grotere rust voor broedvogels en zoogdieren.

Geduld, veel geduld

Niet alleen is geduld nodig voor het bereiken van de resultaten na een ingreep, maar ook voorafgaand. Regeneratie is al sinds begin jaren tachtig aan de orde. Volgens de huidige plannen zullen de werkzaamheden in 2000 zijn gerealiseerd. Een periode van 15 jaar is grotendeels gevuld met onderzoeken, bestuurlijke procedures en een periode van ongeveer vijf jaar met werkzaamheden in het terrein. Voor de herinrichtingsingrepen van Meijendal staat een periode van bijna tien jaar. Zeker is dat de natuur nieuwe kansen krijgt. De opnieuw ingerichte terreinen vervullen straks een belangrijke functie als groene corridor en als verbindingsszone in het kader van de EHS en Randstadgroenstructuur. Belangrijk is dan wel dat mogelijkheden voor uitwisseling voor dieren en planten niet verloren gaan. Dat dit dreigt is duidelijk. Het betreft onder andere appartementenbouw op buitenplaatsen in Wassenaar, de mogelijke bebouwing van vliegveld Valkenburg en de verbreding van de Landscheidingsweg (NORAH).

De auteurs zijn beleidsmedewerkers van het Duinwaterbedrijf Zuid-Holland (DZH) en verantwoordelijk voor het onderzoek en de ondersteuning van het natuurbelied. Door een fusie van het waterproduktiebedrijf van de Energie- en Watervoorziening Rijnland (EWR) en DZH per 1 januari 1996 zijn de ecologisch medewerkers ondergebracht in sector onderzoek en advies van de nog op te richten werkeenheden Natuur van DZH.